

הרב יהודה זולדן, שבות יהודה וישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 36-58

ב

עזה בימי התנאים והאמוראים

- מבוא – עזה נחלת אבותינו
 א. נגעי בתים בתחום עזה
 ב. סמיכת זקנים בעזה
 1. סמיכה בארץ
 2. גבולות הארץ לסמיכה
 ג. יריד – אטליז של עזה
 ד. עופות שמנים במדבר עזה

מבוא – עזה נחלת אבותינו

בברית בין הבתרים, הובטחה לאברהם אבינו הארץ לגבולותיה. לגבולות הרחבים הללו, טרם זכינו. הבטחת הקב"ה לעמו עדיין לא שלמה. הגבולות הרחבים של ארץ ישראל מדרום לצפון, הם מנהר עד נהר:

ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר. לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת (בראשית טו, יח).

הגבול ממזרח למערב הוא מים עד ים: "מים סוף ועד ים פלשתים" (שמות כג, לא). חבל עזה הוא בתוך גבולות ההבטחה, לפני מנהר מצרים. סמוך לכניסת עם ישראל לארץ, בהיותם בערבות מואב, הם מצטווים לרשת את הארץ ולהתיישב בה:

דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם עברים את הירדן אל ארץ כנען... והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה. והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחתכם (במדבר לג, נא-נד).

"ירוש"ה ו"ישיבה", הן המרכיבים של מצות ההתנחלות בארץ ישראל. "ירוש"ה היא המרכיב הריבוני, היות עם ישראל כאומה ריבון בארצו, הוא ולא אומה אחרת, וכדברי הרמב"ן בהוספות לספר המצוות, מצות עשה ד: "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן

האומות". "ישיבה" היא הציווי לפתח את הארץ, להפריחה ולשכללה, וכדברי הרמב"ן שם: "שלא נעזבנה... לשממה".
לאחר הציווי לירש את הארץ ולהתיישב בה, נצטוונו על גבולות הארץ, היכן יש לירש ולהתיישב:

וידבר ה' אל משה לאמר. צו את בני ישראל ואמרת אלהם כי אתם באים אל הארץ כנען זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה ארץ כנען לגבלתיה (במדבר לד, א-ב).

בהמשך הפרק מפורטים גבולות הארץ בארבע רוחותיה, והפסוקים הראשונים עוסקים בגבול הדרומי:

והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה. ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה והיו תוצאתיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמנה. ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה (במדבר לד, ג-ה).

לאחר הגדרת הגבולות החיצוניים העוטפים את כל ארץ ישראל, יתנחלו השבטים בארץ, כשלכל שבט מקום משלו. בספר יהושע פרקים יג-יט יש תיאור נרחב היכן עובר הגבול בין כל שבט לשבט. והסיכום הוא:

אלה הנחלת אשר נחלו אלעזר הכהן והיושע בן נון וראשי האבות למטות בני ישראל בגורל בשלה לפני ה' פתח אהל מועד ויכלו מחלק את הארץ (יהושע יט, נא).

כשעם ישראל יושב בארץ לשבטיו, זהו המצב העליון ביותר, והשלמות המקסימלית באשר לקיום המצוות התלויות בארץ, כמבואר בערכין לב ע"ב:

"וקראתם דרור בארץ לכל יושביה" (ויקרא כה, י), בזמן שכל יושביה עליה ולא בזמן שגלו מקצתן; יכול היו עליה והן מעורבין, שבט בנימין ביהודה ושבט יהודה בבנימין, יהא יובל נוהג? תלמוד לומר: לכל יושביה, בזמן שיושביה כתיקונן ולא בזמן שהן מעורבין.

באשר לגבול הדרומי, שבט יהודה מוריש את אזור עזה עם כיבוש הארץ בהנהגת יהושע בן נון:

ויכם יהושע מקדש ברנע ועד עזה ואת כל ארץ גשן ועד גבעון (יהושע י, מא).

...וילכד יהודה את עזה ואת גבולה (שופטים א, יח).

אמנם שבט יהודה לא השלים את כל כיבוש אזור עזה (יהושע יג, ג), אך אזור זה ניתן נחלה לשבט יהודה:

ויהי הגורל למטה בני יהודה... (יהושע טו, א)... זאת נחלת מטה בני יהודה למשפחתם... (שם כ)... אשדוד בנותיה וחצריה, עזה בנותיה וחצריה עד נחל מצרים והים הגבול הגדול וגבול (שם מז).

בימי שלמה המלך היה כל המרחב הזה תחת שלטונו:

כי הוא רדה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה בכל מלכי עבר הנהר, ושולם היה לו מכל עבריו מסביב (מלכים א ה, ד).

עזה שימשה אם כן אבן גבול לנחלת עם ישראל בארצו בגבול הדרומי. עם שוב עם ישראל לארץ לאחר גלות בית ראשון, ההתיישבות בגבול הדרומי הייתה עד אשקלון. ולפיכך, עזה היא בתוך גבולות עולי מצרים אך מחוץ לגבולות עולי בבל. גם במהלך בית שני וגם לאחריו, בימי המשנה והתלמוד, ישבו יהודים בעזה ובסביבותיה. בגמרא בסוטה כ ע"ב נזכר שמו של התנא ר' אלעזר בן יצחק איש כפר דרום. בימי הביניים, מעיד הרב אשתורי הפרחי בספרו כפתור ופרח פרק יא:

מאשקלון לעזה לדרום כשלוש שעות. מעזה לדרום כשתי שעות יש עיר ושמה דרום וקצת קורין לה דרון, והיא נזכרת במסכת סוטה כ ע"ב.

תנאים ואמוראים עוסקים בהלכות ייחודיות הקשורות לעזה. חלק מהדיון באותן הלכות נקשר גם לשאלה מה מעמדה של העיר עזה ביחס למצות יישוב ארץ ישראל. במאמר זה אנו מבקשים לדון באותן התייחסויות במשנה ובתלמוד, ובפרשנות הראשונים והאחרונים לסוגיות אלו.¹

1. מלבד הנושאים הכתובים במאמר להלן, ישנן שתי קבוצות נושאים שלא עסקנו בהם. 1. הלכות נוספות הנזכרות במשנה ובגמרא, הקשורות לעזה אך אינן ייחודיות לה: "הריני נזיר... כמי שעקר דלתות עזה" (משנה נזיר פ"א מ"ב); טומאת ארץ העמים בעזה (ירושלמי שביעית ו, א). 2. פרשנות לפסוקים בהם נזכרת עזה: "כי הוא רדה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה" (מלכים א ה, ד). רב ושמואל. חד אמר: תפסח בסוף העולם ועזה בסוף העולם, וחד אמר: תפסח ועזה בהדי הדדי הוו קיימי, כשם שמלך על תפסח ועל עזה – כך מלך על כל העולם כולו" (מגילה יא ע"א); "אמר ר"ש בן לקיש: הרבה מקראות שראויין לשרוף והן הן גופי תורה. 'והעוים היושבים בחצרים עד עזה' (דברים ב, כג). מאי נפקא לן מינה? מדאשבעיה אבימלך לאברהם 'אם תשקור לי ולניני ולנכדי' (בראשית כא, כג), אמר הקב"ה ליתו כפתורים, ליפקו מעוים דהיינו פלשתים, וליתו ישראל ליפקו מכפתורים" (חולין ס ע"ב).

א. נגעי בתים בתחום עזה

בפרשת מצורע נצטוונו על הלכות נגעי בתים (ויקרא יד, לג-נד). הלכות אלו באות לאחר ציוויים על נגעי אדם ונגעי בגדים. אלא שכאן התורה מדגישה שדיני בית מנוגע, בשונה מדיני נגעי אדם ובגד, הם אך ורק בארץ ישראל: "כי תבאו אל ארץ כנען אשר אני נתן לכם לאחזה ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם" (ויקרא יד, לג). גופו של אדם נייד. גם הבגד מתנייד איתו. לכן נגעי אדם ובגדים נוהגים גם בחו"ל. אך בית הוא מקום קביעותו של האדם. "בבית ארץ אחזתכם כתיב, דמחבר בארעא שמיה בית" (נדרים נו ע"א). דבר שמחובר לקרקע שמו בית. ביתו של אדם מישראל, החיבור השלם לקרקע והקביעות של האדם, הוא אך ורק בארץ ישראל, לכן נגעי בתים נוהגים רק שם. הרמב"ן בפירושו לויקרא יג, מז רואה בכך את השגחתו המיוחדת של ה' בארץ:

"ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם", כי היא מכת השם בבית ההוא. והנה איננו נוהג אלא בארץ שהיא נחלת ה', כמו שאמר: כי תבאו אל ארץ כנען אשר אני נתן לכם לאחזה. ואין הדבר מפני היותו חובת קרקע, אבל מפני שלא יבא הענין ההוא אלא בארץ הנבחרת אשר השם הנכבד שוכן בתוכה. ובתורת כהנים (מצורע פרשה ה ג) דרשו עוד, שאין הבית מטמא אלא אחר כבוש וחלוק, ושיהא כל אחד ואחד מכיר את שלו. והטעם, כי אז נתישבה דעתם עליהם לדעת את ה', ותשרה שכינה בתוכם.²

כשעם ישראל התיישב בארצו לאחר שנות הכיבוש והחלוקה, התיישבה עליהם גם דעתם, שרתה עליהם השכינה באופן מלא, ונדרש מהם לקיים את התורה והמצוות כראוי ושלא לחטוא באותן עבירות שבין אדם לחברו המביאות את עונש הצרעת.³

2. הרמב"ן אמנם ממשיך שם: "וכן אני חושב בנגעי הבגדים שלא ינהגו אלא בארץ, ולא הוצרך למעט מהן חוצה לארץ כי לא יארעו שם לעולם". לדעתו, גם נגעי בגדים הם רק בארץ ישראל.
3. הסברו זה של הרמב"ן מתאים לפרשנותו במקומות אחרים בתורה שלפיה בארץ ישראל נתבעות מעם ישראל זהירות רבה ורגישות גבוהה לקיום התורה והמצוות יותר מאשר בחו"ל, אף ביחס למצוות שבגוף ולא רק בנוגע לאלו התלויות בארץ. יש לדעת את משפט אלוהי הארץ ולא לחטוא. זו הסיבה שסודם נחרבה, כי לא ייתכן עיר בארץ שתנהג כסדום (רמב"ן בראשית יט, ה); יעקב נשא שתי אחיות בחו"ל ולא בארץ, ורחל שנישאה לאחר לאה – מתה (רמב"ן בראשית כו, ה);

האם אי פעם היה בית מנוגע? בתוספתא בנגעים ו, א נאמר:

בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות. למה נכתב? אלא לומר לך דרוש וקבל שכר.

הגמרא בסנהדרין עא ע"א מסיקה שהתנא הסובר כך הוא ר' אלעזר בר' שמעון:

כמאן אזלא הא דתניא: בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב – דרוש וקבל שכר. כמאן – רבי אלעזר ברבי שמעון. דתנן (משנה נגעים פ"ב מ"ג) רבי אלעזר ברבי שמעון אומר: לעולם אין הבית טמא עד שיראה כשתי גריסין על שתי אבנים, בשתי כתלים, בקרן זוית, ארכו כשני גריסין ורחבו כגריס. מאי טעמא דרבי אלעזר ברבי שמעון – כתיב קיר וכתוב קירת, איזהו קיר שהוא כקירות – הוי אומר זה קרן זוית.

הקריטריונים שמציב ר' אלעזר בר' שמעון לעמידתו של בית בתנאים של בית מנוגע הם בלתי אפשריים, ולכן המסקנה היא שהאמור בתוספתא הוא לשיטתו. התורה כתבה פרשה זו על מנת שתידרש ותילמד על ידנו, על מנת שנבין ונפנים את משמעות העניין על אף שבאופן מעשי לא יכול להיות בית מנוגע.⁴ במקומות אחרים מובאת דעתו זו של ר' אליעזר ברבי שמעון כדעה יחידה החולקת על חכמים. הסנהדרין היא הגוף המכריע בספקות ובמחלוקות, שנאמר: "כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלקיך בר" (דברים יז, ח) – "בין נגע לנגע: בין נגעי אדם, לנגעי בגדים, לנגעי בתים" (ספרי דברים פיסקא קנב). אילו ספקות ומחלוקות יכולים להיות בנגעי בתים? על כך משיבה הגמרא בסנהדרין פז ע"ב:

נגעי בתים – בפלוגתא דרבי אליעזר ברבי שמעון ורבנן. דתנן (משנה נגעים פ"ב מ"ג) רבי אליעזר ברבי שמעון אומר: לעולם אין הבית טמא עד שיראה כשני גריסין, על שתי אבנים, בשתי כתלים, בקרן זוית, ארכו כשני גריסין ורחבו כגריס.

זוהי אזהרת התורה בפרשת העריות שלא לטמא את הארץ (רמב"ן ויקרא יח, כה), ועוד. ראה: הרב עוזי קלכהיים, "ההיבט המוסרי בירושת הארץ בכתבי הרמב"ן", אדרת אמונה, עמ' 303-337. 4. ראה בספורנו לויקרא יג, מז המסביר באריכות מדוע בית מנוגע אינו יכול להיות ומהי הסיבה שבכל זאת כתבה זאת התורה. ראה עוד: אנציקלופדיה תלמודית, ערך: דרוש וקבל שכר, כרך ז, עמ' תרלה-תרלח.

נראה שחכמים החולקים על ר' אליעזר בר' שמעון, אינם מקבלים את הקריטריונים המחמירים שלו לחלות דין בית מנוגע, והם סוברים שמספיקים קריטריונים אחרים, כדברי ר' ישמעאל או כדברי ר' עקיבא החולקים על ר' אליעזר בר' שמעון באותה משנה בנגעים פ"ב מ"ג:

ר' ישמעאל אומר עד שיראה בשני גריסין על שתי אבנים או על אבן אחת. ר"ע אומר עד שיראה כשני גריסין על שתי אבנים לא על אבן אחת.

ואכן, בהמשך התוספתא בנגעים ו, א מובאים דברי תנאים המעידים על בית מנוגע:

אמר רבי אליעזר ברבי צדוק:⁵ מקום היה בתחום עזה והיו קורין אותו חורבתא סגירתא. אמר רבי שמעון איש כפר עכו: פעם אחת הלכתי לגליל וראיתי מקום שמציינין אותו, ואמרו: אבנים מנוגעות פינו לשם.

ר' אליעזר בר' צדוק ור' שמעון איש כפר עכו מייצגים את דעת חכמים, ולפיהם בתחום עזה ובגליל היו בתים מנוגעים, בשונה מדעת מדעת ר' אליעזר בר' שמעון הטוען שלא ניתן כלל להחיל את הקריטריונים של בית מנוגע ולכן לפיו בית מנוגע לא היה ולא נברא. מחלוקתם היא בשאלה מהם התנאים הנדרשים על מנת לקבוע שבית הוא מנוגע.⁶

מדברי ר' אליעזר בן צדוק הסיק הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח פרק ז [מקום אשקלון ועזה], שעזה היא בתוך ארץ ישראל:

5. בתוספתא (צוקרמנדל, חזון יחזקאל, ובדפוסים) מובא דעת ר' אליעזר בר' צדוק בשמו של ר' אליעזר בר' שמעון. אך מן הגמרא בסנהדרין עא ע"א משמע שר' אליעזר בר' שמעון הוא החולק וסובר שבית מנוגע לא היה ולא עתיד להיות. אכן הגר"א בהגהותיו לתוספתא מתקן את הגרסה, ולפיו דעה זו היא דעתו של ר' אליעזר בר' צדוק, וכפי שהבאנו כאן בגוף המאמר.
6. המחלוקת באשר לבית מנוגע – אם היה או לא – מופיעה בגמרא בסנהדרין עא ע"א לאחר שהובאו שם שתי מחלוקות דומות ביחס לבן סורר וביחס לעיר הנדחת. באשר לבן סורר, בתוספתא סנהדרין יא, ו נאמר שבן סורר לא היה ולא עתיד להיות, והגמרא שם מסיקה שהסובר כך הוא ר' יהודה או ר' שמעון, המציבים תנאים בלתי אפשריים להחלת שם בן סורר ומורה על נער, ומכאן שהם הסוברים זאת. ר' יונתן טוען שהוא ראה בן סורר וישב על קברו. כך גם באשר לעיר הנדחת. בתוספתא בסנהדרין יד, א נאמר שעיר הנדחת לא הייתה ולא עתידה להיות. הגמרא שם מסיקה שר' אליעזר הוא הסובר שלא יכולה להיות עיר הנדחת, כי לא ייתכן שאין בעיר בישראל מזוזה (או ספרי קודש אחרים), וממילא לא ניתן לשרוף את כל שללה. גם כאן אומר ר' יונתן שעיר הנדחת הייתה והוא ישב על תילה. בבית מנוגע, העדויות של חכמים על בית מנוגע הן לא מפיו של ר' יונתן אלא בשם ר' אליעזר בר' צדוק ור' שמעון איש כפר עכו.

פרק בן סורר (סנהדרין ע"א) ותוספתא מסכת נגעים פרק ו' (ה"א), רבי אלעזר בר' שמעון מקום היה בתחומי עזה והיו קורין לו חורבתא סגריא. ונגעי בתים אינם אלא בארץ ישראל, דארץ אחוזתכם כתוב בה (ויקרא יד, לד), מתניתין מסכת נגעים פרק י"ב (מ"ד), ירושלם וחוף לארץ אינם מטמאין בנגעים.⁷

מאחר שנגעי בתים נוהגים אך ורק בארץ ישראל ולא בחוף לארץ, ומאחר שר' אליעזר ברבי שמעון מעיד שהיה בית מנוגע בתחום עזה, מכאן שתחום עזה הוא בתוך ארץ ישראל. ניתן להוסיף עוד, שבתוספתא מצינו שתי עדויות להיותם של בתים מנוגעים בארץ ישראל. בתחום עזה ובגליל, כנראה בסביבות עכו. עזה ועכו שתיהן נמצאות מחוץ לגבולות עולי בבל, כמובא במשנה בגיטין פ"א מ"א:

רבי יהודה אומר: מרקם למזרח ורקם כמזרח. מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום. מעכו לצפון ועכו כצפון. רבי מאיר אומר: עכו כארץ ישראל לגטין.

אף על פי כן, לעניין נגעי בתים שתי הערים הללו הן בגדר "ארץ אחוזתכם". דיני נגעי בתים אינם כמו הלכות אחרות במצוות התלויות בארץ החלים בגבולות עולי בבל או עולי מצרים. נגעי בתים קשורים לגבולות ארץ ישראל המובטחת. הקב"ה הבטיח לאברהם: "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת" (בראשית טו, יח), ואחר כך חזר והבטיח לו: "והקמתי את בריתי ביני ובינך ובינך אחרוך לדרתם לברית עולם להיות לך לאלהים ולזרעך אחרוך. ונתתי לך ולזרעך אחרוך את ארץ מגריך את כל ארץ כנען לאחזת עולם והייתי להם לאלהים" (בראשית יז, ז-ח). ארץ האחוזת היא כל ארץ כנען.

הרב יוסף טראני (שו"ת מהרי"ט, חלק א, סי' מז), לא קיבל את הסברו של הכפתור ופרח. בתשובה בה הוא דן האם בני זוג יכולים לכופף את זה לעלות לארץ ישראל ממצרים ולהתיישב בעזה, טיעונו המרכזי הוא שעזה היא בתוך גבולות עולי מצרים, אולם להלכה קובע גבול עולי בבל, ועזה לא נכללת בתוכו, ולכן אין עזה חלק מארץ ישראל. כלפי דברי הכפתור ופרח שציינו לעיל, כותב המהרי"ט:

7. דברים דומים כתב הרב יוסף ראזין, צפנת פענח, הלכות ערכין ד, א. אף הוא מציין שבעזה יש דין נגעי בתים.

ואותה תשובה שהביא הרב בעל הכפתור אין ממנה ראייה. [א] דהא דקרו ליה חורבתא סגירתא שמא מזמן בית ראשון היתה, שהיו צריכין ליזהר מטומאת האבנים. כי הא דאמרי' בירושלמי פ"ה דמעשר שני (ה"א) בית המנוגע נותנין עליו אפר מקלה לציינו להרחיק ממנו את הרגל שלא יטמאו בו, ולכך היו מוסרין לבני בניהם להזהירם. והכי אשכחן בנדה (סא ע"א) במקום שהיו מחזיקים בו טומאה ובדקו עד שמצאו בור מלא עצמות ואמרו שהיה בור שמלא ישמעאל בן נתניה חללים. [ב] אי נמי איכא לאוקמא אף בבית שני, דשמא מופלג מעזה טובא הוא וקרו ליה תחומי עזה לפי שהיתה תחת ממשלתם. ...מדקאמר בתחומי עזה ולא קאמר בתחום עזה, בקצוות הגבול קאמר, וגבול מתרגמינן תחום ולא על תחום השבת איירי.⁸

הנחת המהרי"ט היא שטומאת צרעת תלויה בכיבוש הארץ, ומשפקעה קדושת הכיבוש, אין חל דין צרעת הבית. ייתכן שחורבה זו היא מימי בית ראשון והיו נזהרים מטומאת האבנים ומסמנים בית מנוגע. ייתכן עוד, שהחורבה היא מזמן בית שני, אך היא לא הייתה בעזה שהיא מחוץ לגבולות עולי בבל, אלא בסמוך לה, ולכן הודגש בתוספתא: תחום עזה. תחום זה היה תחת ממשלתם בזמן הבית השני, ולכן דין נגעי בתים חל באותו תחום.

אך הרב יעקב עמדין (מור וקציעה, או"ח סי' שו) דוחה את דבריו, שכן אם משבטלה קדושה ראשונה עזה היא חו"ל אזי לא היה צורך לסמן את האבנים כי ממילא המקום טמא בטומאת ארץ העמים. לפי דעת הרב עמדין אין לקשור את התנאים המחייבים בתר"מ לדין נגעי בתים:

יש חלק מארץ ישראל ממש לענין קדושה וטהרה וחיוב ישוב ודירה, ומחוקי מעשרות דרבנן פטורה, שחיובם מדבריהם תלוי בישוב ישראל ולא בקדושת הארץ.

הרב יעקב אריאל, דן באריכות רבה בתשובת המהרי"ט, ובכלל דבריו דן גם בדברי היעב"ץ. לדבריו, ניתן להסביר את המהרי"ט על פי דברי הספרא שכיבוש וחילוק הארץ הם התנאים המחייבים את המצוה של נגעי בתים, ועם חורבן הבית

8. הכפתור ופרח שם מאריך להוכיח ממקורות אחרים שתחום יכול להתייחס לגבול ולא בהכרח למידות תחום שבת.

הראשון פסקה קדושת הארץ לעניין זה, ובעיר עזה לא התחדשה הקדושה לעניין נגעי בתים אף בבית שני כי לא היה שם כיבוש רבים.⁹ אך ניתן להסביר שהצורך בכיבוש וחלוקה הוא לא תנאי לחלות המצוה כפי שמצינו תנאים דומים להתחייב במצוות התלויות בארץ (כמו תרומות ומעשרות ושביעית), אלא שהוא תנאי הכרחי כדי שהבית יהיה אכן ביתו של המנוגע. כך הם דברי הספרא מצורע פרשה ה, ב:

לאחזה – עד שיכבשו. מנין אתה אומר כיבשו אבל לא חילקו, חילקו למשפחות ולא חילקו לבית אבות, ואין כל אחד ואחד מכיר את שלו, יכול יהו מטמאין בנגעים? תלמוד לומר: "ובא אשר לו הבית" (ויקרא יד, לה), עד שיהא כל אחד מכיר את שלו.

דברי הספרא מובאים גם בגמרא יומא יב ע"א:

לאחזה – עד שיכבשו אותה. כבשו אותה ולא חלקו לשבטים, חלקו לשבטים ולא חלקו לבית אבות, חלקו לבית אבות ואין כל אחד מכיר את שלו, מניין? תלמוד לומר: "ובא אשר לו הבית" (ויקרא יד, לה) מי שמיוחד לו, יצא אלו שאין מיוחדין לו.

מכאן שהצורך בכיבוש וחלוקה הוא על מנת להגיע בסיכומו של דבר לכך שאכן הבית הוא ביתו האישי של המנוגע. שיכיר את שלו, ושיהיה זה בית המיוחד לו. מסיבה זו אין חלים דיני נגעי בתים במקומות נוספים בתוך ארץ ישראל אם הם לא בית המיוחד לאדם. ירושלים, המקדש, בית של גוי ועוד, כל אלה אין בהם דיני נגעים. כך בספרא מצורע פרשה ה, ה:

אחוזתכם – אחזה מטמאה בנגעים ואין ירושלים מטמאה בנגעים. א"ר יהודה: אני לא שמעתי אלא בית המקדש בלבד. ר' ישמעאל אומר אחוזתכם – אחוזתכם מטמאים בנגעים ואין אחוזת גוים מטמאים בנגעים.

אין צורך בכיבוש וחלוקה לשם חלות המצוה, כפי שמצינו בתרומות, מעשרות ושביעית, שלגביהן הבחינו בין כיבוש עולי מצרים ועולי בבל. נראה שדברי הרב יעקב עמדין המבחין בין חובת תרו"מ לחובת הישיבה בארץ נכונים בהקשר בית מנוגע, ודין בית מנוגע חל על פי גבולות הארץ לעניין חובת הישיבה והדירה,

9. הרב יעקב אריאל, "רצועת עזה בהלכה", באהלה של תורה, חלק ד, עמ' 53-66.

ובתנאי שהבית הוא ביתו האישי של המנוגע. מכל מקום, עזה היא בתוך גבולות ההבטחה, ועל כן דין נגעי בתים נוהגים שם.

ב. סמיכת זקנים בעזה

הלכה היא שניתן לסמוך זקנים רק בתוך גבולות ארץ ישראל. מהם גבולות הארץ לסמיכה? האם עזה נכללת בגבולות אילו? בירושלמי ביכורים ג, ג נאמר:

ר' אמי שאל לר' סימון: שמעת שממנין זקנים בחוצה לארץ? א"ל שמעתי שאין ממנין זקנים בחוצה לארץ. אמר ר' לוי: ולא מקרא מלא הוא: "בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם" (יחזקאל לו, יז).¹⁰ הא כל ישיבה שלך לא יהא אלא על אדמתך. רבנין דקיסרין אמרין: ממנין זקנים בחוצה לארץ ע"מ לחזור. ר' יצחק בר נחמן הוה בעזה ומנוניה ע"מ לחזור. ר' זמינא הוה בצור ומנוניה ע"מ לחזור. אוף ר' יונה הוה בפיתקה ולא קביל עלויי מתמניה אמר עד זמן דמיתמני ר' ומינה ר'. א"ר חמא: יהודה בן טיטס הוה ברומי ומנוניה ע"מ דיחזור.

מסוגיית הירושלמי עולה שאין ממנים זקנים בחו"ל, אבל מותר למנותם אם בדעתם לחזור. בסוגיה מספר דוגמאות לכך שמותר למנות על מנת לחזור, ובתוכן מוזכר ר' יצחק בן נחמן, אמורא ארץ-ישראלי, שהיה בעזה ונתמנה על מנת שיחזור. שני חכמים נוספים שהיו בצור וברומי מונו בדרך זו. מדברי הירושלמי הללו הסיק הרב יוסף טראני (שו"ת מהרי"ט, חלק א, סי' מז), את המסקנה הבאה:

וראיה מדאמרינן בירושלמי שלהי מסכת ביכורים גבי הא דאמרינן התם אין ממנים זקנים בח"ל אבל ממנין זקנים בח"ל ע"מ לחזור, ר' יצחק בר נחמן הוה בעזה ומנוניה על מנת לחזור. אלמא היא חוצה לארץ.

עזה אם כן היא חו"ל, שהרי סמכו אותו רק בתנאי שהוא יחזור. הרב יעקב עמדין (מור וקציעה, שו"ע או"ח סי' שו) דוחה את ראייתו של המהרי"ט, ולפיו עזה היא בתוך גבולות א"י המובטחת, ומאחר שהיא איננה בתוך גבולות עולי בבל לא מינו

¹⁰ הרב מנחם מנדל כשר, תורה שלמה, חלק יג עמ' פג, מסביר שהפסוק שאותו הביא ר' לוי הוא אסמכתא לכך שהיושבים בארץ הם הנקראים עם ישראל.

בה זקנים אלא ע"מ לחזור. גם כאן נמצאת ההפרדה בין חובת ההתיישבות הנוהגת בכל גבולות ההבטחה, לבין המקום בו אפשר לסמוך שהוא בתוך גבולות עולי בבל.

1. סמיכה בארץ

נעיין בסוגיית מינוי או סמיכת זקנים בחו"ל.¹¹ דיון בשאלת מינוי זקנים בחו"ל נמצא גם בבבלי סנהדרין יד ע"א:

אמר רבי יהושע בן לוי: אין סמיכה בחוצה לארץ. מאי אין סמיכה? אילימא דלא דיני דיני קנסות כלל בחוצה לארץ – והא תנן: סנהדרין נוהגת בין בארץ ובין בחוצה לארץ! אלא: דלא סמכינן בחוצה לארץ. פשיטא סומכין בחוצה לארץ ונסמכין בארץ – הא אמרינן דלא. אלא סומכין בארץ ונסמכין בחוצה לארץ מאי? תא שמע: דרבי יוחנן הוה מצטער עליה דרב שמן בר אבא דלא הוה גבייהו דליסמכיה. רבי שמעון בן זירוד וחד דעימיה, ומנו – רבי יונתן בן עכמאי, ואמרי לה: רבי יונתן בן עכמאי וחד דעימיה, ומנו – רבי שמעון בן זירוד. חד דהוה גבייהו – סמכוהו, וחד דלא הוה גבייהו – לא סמכוהו.

מדברי הגמרא עולה שניתן לסמוך רק אם הסומכים והנסמכים בארץ. אך אם הסומכים או הנסמכים בחו"ל, לא ניתן לסמוך. בבבלי לא נידונה האפשרות של סמיכה בחו"ל על מנת לחזור.

מדוע יש לסמוך רק בארץ (לפי הבבלי), או שניתן לסמוך בחו"ל רק בתנאי שהנסמך יחזור לארץ (לפי הירושלמי)? הרב אשתורי הפרחי, הסביר גמרא זו על פי דברי הרמב"ם. כך כתב בספרו כפתור ופרח פרק י':

גרסינן בסנהדרין פ"ק (יד ע"א) אמר רבי יהושע בן לוי אין סמיכה בחוצה לארץ. וכתב הר"ם ז"ל פ' עד כמה (בכורות פ"ד מ"ג): [וכבר] (ו)בארנו בתחלת סנהדרין (פ"א מ"א ומ"ג) שאינו נקרא בית דין שם מוחלט אלא סמוך בארץ. בין שיהיה סמוך מפי סמוך, או הסכימו בני ארץ ישראל למנותו ראש ישיבה. לפי שבני ארץ ישראל הם הנקראים קהל, והקדוש ברוך הוא קראם כל הקהל, ואפי' היו עשרה אנשים. ואין משגיחין לזולתם בחוצה לארץ כמו שבארנו בהוריות (פ"א מ"א) ע"כ.

11. בארץ ישראל נקראת הפעולה מינוי, ובבבל קראו לה סמיכה, וכדברי הירושלמי בסנהדרין א, ב: "תמן קריי למנוייה סמיכותא".

ציבור מישראל אילו הם היושבים בארץ ישראל, אפילו אם כאן בארץ יהיו עשרה יהודים ובח"ל מליונים רבים. הגרעין הלאומי המרכזי הקבוע, אלו הם יושבי ארץ ישראל. נראה שלכך רמז גם הרב יוסף ראזין, בחידושיו צפנת פענח לסנהדרין יד ע"א: "דקביעות ליכא רק בארץ ישראל... דשם קביעת ציבור ליכא לנו בחו"ל". מקומה הקבוע של הסנהדרין הוא רק בארץ ישראל, ולכן הסמיכה היא רק בארץ. אמנם ייתכן שחכמי סנהדרין יצאו לחו"ל וידונו שם כדברי הגמרא בסנהדרין יד ע"א: "סנהדרין נוהגת בין בארץ בין בחו"ל", בכל אופן המקום הקבוע של הסנהדרין הוא בארץ.

בכיוון אחר הסביר הרב אברהם חיים שור בפירושו תורת חיים לסנהדרין יד ע"א:

לפי שהסמיכה היא איש מפי איש עד משה רבנו... ונמצא שכל הסומך את חברו משפיע עליו קצת מרוח הקדש הבא ונמשך אליו ממנו יתברך, ...ולכן אין סמיכה בחו"ל לפי שאין השכינה שורה על אדם בחו"ל.

לפיו, הסמיכה היא מעין השראת שכינה, וזו קיימת רק בארץ ישראל.¹² ניתן אם כן להבחין בין שתי ההנמקות. לפי בעל תורת חיים החסרון בסמיכה בחו"ל הוא אישי. הנסמך לא יזכה באותה מעלה רוחנית שיש בסמיכה, אם יסמך בחו"ל. ואילו לפי הצפנת פענח אין זה חסרון אישי, אלא הסתכלות רחבה יותר על מיקומה וייעודה של הסנהדרין. מאחר שארץ ישראל היא מקומם הקבוע של ישראל, והיא גם מרכז התורה של עם ישראל, לכן המצב האופטימלי הוא שהסומכים והנסמכים יהיו בארץ. גם ביחס למטלות אחרות ששייכות לסנהדרין, המגמה היא שהן תיעשנה בארץ ולא בחו"ל, אך במקרים חריגים ניתן לעשותן גם בחו"ל.¹³ על פי דרך זו, ניתן להבין את האמור בירושלמי שניתן לסמוך גם אם הנסמך בחו"ל בתנאי שהוא מתכוון לחזור. המגמה היא שהסמיכה עצמה, וכן הנסמכים יהיו בארץ, מחוסר בְּרָהּ ניתן לסמוך גם בחו"ל ובתנאי שהסומך ישוב לארץ כשיוכל.

12. מקורות רבים עוסקים בכך שהשכינה היא רק בארץ ישראל, ארץ הקודש והנבואה (ולא נאריך כאן). ומכאן שגם היות הסמיכה דווקא בארץ קשורה לעניין זה. התוספות בפסחים נא ע"א ד"ה כיון, כותב שלעניין איסור והיתר וסמיכה, בני ארץ ישראל עדיפים מאחר שהם מלמדים תורה ברבים.

13. כדוגמת ר' עקיבא שעיבר שנה בחו"ל (משנה יבמות פט"ז מ"ז), וכך גם ר' חייא בר זרנוקי ור' שמעון בן יהוצדק (סנהדרין כו ע"א). ראה תוספות בסנהדרין שם, ועוד. ראה גם: הרב יעקב אריאל, "סמכותה של ארץ ישראל בקידוש החודש ובסמיכת זקנים", שו"ת מאהלה של תורה, חלק ד, עמ' 66-79.

הרמב"ם בהלכות סנהדרין ד, ו פסק:

אין סומכין זקנים בחוצה לארץ ואע"פ שאלו הסומכין נסמכו בארץ ישראל, אפילו היו הסומכין בארץ והנסמך חוצה לארץ אין סומכין, ואין צריך לומר אם היו הסומכין בחוצה לארץ והנסמך בארץ. היו שניהם בארץ סומכין אותו אף על פי שאינו עם הסמוכים במקום אחד, אלא שולחין לו או כותבין לו שהוא סמוך ונותנין לו רשות לדון דיני קנסות, הואיל ושניהם בארץ.

הרמב"ם איננו מעלה את האפשרות שבירושלמי, לסמוך בחו"ל על מנת לחזור. האור שמח על הרמב"ם כאן כותב, שהרמב"ם מסכים לאמור בירושלמי שעל מנת לחזור ממנים. ואכן ניתן לראות דברים דומים ברמב"ם שם הלכה ט:

וכן יש לסומכין ליתן רשות עד זמן ולומר לנסמך יש לך רשות לדון או להורות עד שיבא הנשיא לכאן, או כל זמן שאין אתה עמנו במדינה, וכן כל כיוצא בזה.

מפרשי הרמב"ם שם מציינים שמקורו של הרמב"ם הוא האמור בגמרא בסנהדרין ה ע"ב: "תא שמע: דאמר ליה רבי יוחנן לרב שמן: הרי אתה ברשותנו עד שתבא אצלנו". רש"י שם מפרש: "לרב שמן – כשהיה פורש ממנו וירד לבבל. ברשותנו – רשות נתונה לך לדון". ר' יוחנן נתן לו רשות לדון ובלבד שיחזור חזרה. בדרך זו ניתן לפרש את האמור בירושלמי. אותם תנאים שהלכו לצור, עזה ורומי, נסמכו כאן טרם יציאתם ובתנאי שיחזרו לארץ. אין הכוונה שהם נסמכו באותם מקומות אליהם הלכו, אלא הם נסמכו בארץ, ואח"כ הם הלכו לאותם מקומות. רב נחמן בר יצחק היה בעזה, ומונה קודם צאתו, על מנת לחזור.

2. גבולות הארץ לסמיכה

כאמור, המהרי"ט הסיק מהמסופר על רב נחמן בר יצחק שעזה היא חו"ל. אך נראה שאין הכרח להבין כך את כוונת הירושלמי. נעסוק תחילה בפסיקת הרמב"ם בעניין זה. הרמב"ם בהלכות סנהדרין ד, ו מסיים את ההלכה וכותב:

וכל ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה.

מה המקור לפסיקת הרמב"ם, ומה הסיבה שגבולות הארץ לעניין סמיכה הם על פי גבולות עולי מצרים? האחרונים השיבו מספר תשובות לשאלה זו:

1. הכסף משנה על אתר כותב שהרמב"ם למד דין זה מהאמור בגמרא בסנהדרין ה ע"א (והרמב"ם עצמו פסק כך בהלכות סנהדרין ו, יד), שרשות בני ארץ ישראל

לדון מועלת גם לעיירות העומדות על הגבולים, "ואם לעיירות הללו מהני, כל שכן דמהני למה שהחזיקו עולי מצרים אע"פ שלא החזיקו עולי בבל". על דברי הכסף משנה כתב המנחת חינוך (מצוה תצא, ד): "ודבריו תמוהים מאד, מה ענין זה לסמיכה? כיון דגזירת הכתוב דצריך ארץ ישראל, בודאי בעינן ארץ ישראל גמורה, ...ובודאי הר"מ מצא באיזה מקום ואנחנו לא נדע".

2. הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש שביעית ג, יט, כותב שהרמב"ם למד זאת מכך שגם אחרי החורבן המשיכו לסמוך למרות שבטלה קדושת הארץ. הטיעון אינו ברור דיו, הלא מכאן עדיין אין הוכחה שזה דווקא בגבולות כיבוש עולי מצרים.
3. הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק, אור שמח על הרמב"ם שם, כותב שהרמב"ם הוציא את דינו מן האמור בתלמודים ביחס לההלכה שכשגו רוב הקהל על פי הוראת בית דין יש לילך אחר יושבי ארץ ישראל. כך נאמר בגמרא בהוריות ג ע"א:

אמר רב אסי: ובהוראה הלך אחר רוב יושבי ארץ ישראל, שנאמר: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה' אלהינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום" (מלכים א ח, סה). מכדי כתיב וכל ישראל עמו, קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים, למה לי? שמע מינה: הני הוא דאיקרי קהל, אבל הנך לא איקרי קהל.

בירושלמי הוריות א, ב מופיע הדבר בשמו של ר' יהושע בן לוי:

רבי אמי בשם רבי שמעון בן לקיש: להורייה הילכו אחר ישיבת ארץ ישראל... רבי יהושע בן לוי: לראייה הילכו מלבוא חמת עד נחל מצרים. רבי תנחומא בשם רבי הונא טעמא דרבי יהושע בן לוי: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו" (מלכים א ח, סה).

האור שמח גורס בירושלמי שם: "ר' יהושע בן לוי: להוראה..." ולא לראייה ככתוב לפנינו בירושלמי. מאחר שר' יהושע בן לוי הוא זה האומר בגמרא בסנהדרין יד ע"א שאין סמיכה בחו"ל, מכאן שמה שהוא מחוץ לגבול שבין נחל מצרים לבוא חמת הוא חו"ל. המסקנה על פי הרמב"ם היא: "שסמיכת בית דין לא תליא רק במה שכבשו עולי מצרים ומשום הכי לענין קרבן גם כן תלוי בהם".¹⁴

14. כאמור בירושלמי בהוריות שם וכן במקבילה בירושלמי בפסחים ז, ו ריב"ל עוסק בגבולות הארץ לעניין ראייה – קרבן עולי הרגלים, ולא לעניין הוראה. ואכן במדרש נזכרים גבולות אלו כגבול עולי הרגלים: "והנה באר בשדה" (בראשית כט, ב) – זו ציון. 'והנה שלשה עדרי צאן' – אלו שלשה רגלים. 'כי מן הבאר ההיא ישקו' – שמשם היו שואבים רוח הקודש. 'והאבן גדולה' – זו

לדברי האור שמח ניתן להביא ראיה ממדרש שממנו עולה כי גבולות הארץ לעניין מינוי-סמיכה אלו הם הגבולות מלבוא חמת עד נחל מצרים. בעת שדוד מעלה את הארון מבית אבינדב שבגבעה לירושלים הוא מקבץ את כל ישראל. כך נדרש במדבר רבה (וילנא) פרשה ד, כ:

...שלח וקבץ כל ישראל שבכל א"י, שנאמר: "ויקהל דוד את כל ישראל מן שיחור מצרים¹⁵ ועד לבוא חמת להביא את ארון האלהים מקרית יערים" (שם ה). כמה זקנים מינה דוד שם? אמר ר' ירמיה בן אלעזר ור' ברכיה בשם רבי אבא בר כהנא: תשעים אלף זקנים מנה דוד ביום אחד, ולא מינה את אחיתופל עמהם.

דוד מינה אם כן זקנים בתוך גבולות נהר מצרים עד לבוא חמת. אמנם אם כדברי האור שמח קו הגבול הוא "מלבוא חמת עד נחל מצרים", הרי שגבולות אלו רחבים יותר מגבולות עולי מצרים, והם קרובים יותר לגבולות ההבטחה. יוצאי מצרים לא ישבו בגבול הדרומי ליד נחל מצרים, וכן לא ישבו בגבול הצפוני ליד לבוא חמת. גבולות אלו מציינים את פרישת ההתיישבות הגדולה ביותר שישבו בה ישראל בארץ ישראל מאז כניסתם לארץ. במספר פסוקים רצופים במלכים א ה, א-ה מופיעות מספר נקודות גבול בממלכת שלמה:

ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים מגשים מנחה ועבדים את שלמה כל ימי חייו... כי הוא רדה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה בכל מלכי עבר הנהר ושלום היה לו מכל עבריו מסביב. וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו מדן ועד באר שבע כל ימי שלמה.

מה פשר הגבולות הללו?

גבולות ממלכתו של שלמה מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים הם גבולות ההבטחה. עיר המנהל בנקודה הצפונית ביותר של שלמה היא תפסח (היושבת כנראה על הפרת), ובגבול הדרומי היא עזה: "מתפסח ועד עזה". רצף ההתיישבות

שמחת בית השואבה. א"ר הושעיא למה היו קוראים אותו בית השואבה? שמשם היו שואבים רוח הקודש. 'ונאספו שמה כל העדרים' – באים מלבוא חמת ועד נחל מצרים. 'וגללו את האבן' – שמשם היו שואבים רוח הקודש. 'והשיבו את האבן' – מונח לרגל הבא" (בראשית רבה (וילנא) ע, ח). לדברי האור שמח הסכים הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק טז סי' נד.
15. שיחור מצרים הוא הנילוס. ראה: יהושע יג, ג ורש"י שם. ראה עוד: רש"י לבמדבר לד, ג; רש"י לישעיהו כג, ג; רש"י לירמיהו ב, יב, ופרשנים נוספים בפסוקים אלו.

של עם ישראל הוא "מדן ועד באר שבע", אם כי יש היושבים גם בנקודות רחוקות יותר, וזאת על פי האמור בעת חנוכת הבית ע"י שלמה: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים" (מלכים א ה, סה).¹⁶

4. הרב יששכר תמר בספרו עלי תמר, זרעים ב עמ' רנא-רנב, כותב שמקור דברי הרמב"ם הם מדברי הירושלמי לעיל, שהרי עזה וצור הם מכיבוש עולי מצרים ולא מכיבוש בבל.

אמנם לפי כל ההסברים שראינו עדיין קשה מדוע מינו חכמים בעזה ובצור על מנת לחזור? הלא מקומות אלו הם בגבולות עולי מצרים! ובמיוחד הדבר קשה לשיטות האור שמח והעלי תמר הכותבים במפורש שהרמב"ם מסכים לדין זה האמור בירושלמי!

הרב יעקב אריאל כותב כי ייתכן שהייתה זו תקנה לשעתה למינוי שנעשה בתחום עולי מצרים מאחר שאינו קדוש בקדושת ארץ ישראל לגמרי, ולכתחילה אסור לגור שם, והותר שם המינוי רק על מנת לחזור ולגור בארץ ישראל גופא. אך בחו"ל לא מועיל שום מינוי אפילו על מנת לחזור.¹⁷ יש להעיר על כך שבירושלמי ביכורים ג, ג מסופר על מינוי על מנת לחזור של יהודה בן טיטס שהיה ברומי, ומכאן שניתן למנות על מנת לחזור גם בחו"ל ממש.

נראה בכל זאת להסביר ברוח הדברים הללו, שגבולות ארץ ישראל לעניין סמיכה הם או גבולות ההבטחה וכפי שעולה מהמדרש שהובא לעיל על דוד, וכדברי תשובתו של היעב"ץ לדברי המהר"ט, או גבולות עולי מצרים כשיטת הרמב"ם שלמד זאת כנראה מדרשת הפסוק ביחזקאל המצביע על ישיבת עם ישראל בארץ בימיו, וזה על בסיס גבולות עולי מצרים. ההלכה של רבנן דקסריה שבירושלמי על אפשרות להתמנות על מנת לחזור, הייתה בהתאם למצב ישיבתם אז בארץ. האמוראים הללו שהוסמכו הם אמוראים ארץ-ישראלים לאחר חורבן בית שני, בזמן שפריסת ההתיישבות של עם ישראל בארץ הייתה מצומצמת מאוד. ניכרת מגמתם של חז"ל ליצור מצב בו מרכז התורה וריכוזם של תלמידי חכמים יהיה היכן שיושבים רוב עם ישראל ולא בפריפריות. כשאינן בררה ויש צורך סמכו ומינו גם כאלה שהיו מחוץ לגבולות ההתיישבות היהודית בארץ – עזה וצור, ואפילו מי שהלך לרומי על אף שמקום זה הוא בוודאי מחוץ לכל גבולות ארץ ישראל – ובתנאי שיחזור למרכז. מדובר אם כן על תקנה ייחודית, ועל כן לא ציין הרמב"ם

16. ראה פירוש דעת מקרא שם ובאטלס דעת מקרא עמ' 228-229.

17. הרב יעקב אריאל, "רצועת עזה בהלכה", שו"ת באהלה של תורה, חלק ד, עמ' 57-58.

הלכה זו. הפסוק מיחזקאל שדרש ר' לוי, מורה שהסמיכה קשורה למרכז התורה במקום בו יושבים בפועל בית ישראל, החידוש של חכמי קיסריה היה כנראה בכך שאם הנסמך יחזור אחר כך לארץ, למקום בו יושבים עיקר עם ישראל, ניתן לסמכו.

ג. יריד – אטליז של עזה

אזכור נוסף לעזה הוא באשר למסחר בשוק – ביריד, כשהיה בה עבודה זרה. במשנה בעבודה זרה פ"א מ"ד נאמר:

עיר שיש בה ע"ז, חוצה לה מותר. היה חוצה לה ע"ז, תוכה מותר. מהו לילך לשם? בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום אסור. ואם היה יכול להלך בה למקום אחר מותר.

אין להיכנס לעיר בה הגויים עושים יום חג סביב עבודה זרה שלהם. מותר לסחור עם הגויים מחוץ לעיר כשהחגיגה היא בתוך העיר, ומותר לסחור בתוך העיר כשהחגיגה היא מחוץ לעיר.

בירושלמי עבודה זרה א, ד דנים האמוראים ביחס ליריד צור, ור' שמעון בן יוחנן מעיד שהלך לשם והוא בנוי לשם עבודה זרה. באשר ליריד עזה נאמר שם כך:

רבי יצחק בר נחמן שאל לרבי חנינה: יריד עזה מהו? אמר ליה: הלכת לצור מימין וראית ישראל וגוי שהן שותפין בקדירה ואינו חושש שמא נייער הגוי בקדירה. וקשיא הוא שאל ליה דא, ומגיב ליה דא? אלא בגין דלית רבי חנינה אמר מילה דלא שמעה מיומי, בגין כן הוא שאל ליה דא, ומגיב ליה דא. אתא רבי יוסי בי רבי בון אבא בר בר חנה בשם רבי יוחנן: לא אסרו אלא כגון ירידה של בוטנה. ותני כן שלשה ירידין הן: יריד עזה, יריד עכו, ירידה של בוטנה, והמחזור שבכולן יריד בוטנה.¹⁸

על פי הירושלמי, אותו ר' יצחק בר נחמן שנסמך בעזה על מנת לחזור, שאל את ר' חנינה האם מותר להיכנס ליריד עזה? האם מקום היריד נחשב כמחוץ לעיר או שלא? הוא לא ידע להשיב מפני שלא שמע התייחסות לכך מרבתי, ולבסוף נאמר שבאשר ליריד של בוטנה ברור הוא שאסור להיכנס אליו, ואין תשובה ברורה ביחס לירידיים של עזה ושל עכו.

בבבלי מוצג העניין בצורה שונה. הגמרא בעבודה זרה יא ע"ב שואלת על הנאמר במשנה:

18. שלושת הירידיים הללו נזכרים גם בבראשית רבה מז, י.

היכי דמי חוצה לה? אמר רשב"ל משום ר' חנינא: כגון עטלוזא של עזה.

ואיכא דאמרי, בעא מיניה רשב"ל מר' חנינא: עטלוזא של עזה, מהו? א"ל: לא הלכת לצור מימין, וראית ישראל ועובד כוכבים ששפתו שתי קדירות על גבי כירה אחת, ולא חשו להם חכמים.

לפי ההסבר הראשון בגמרא, האטליז – שוק הבהמות של עזה, הוא דוגמה למקום בו ניתן לנהל מסחר מחוץ לעיר בתוכה יש עבודה זרה. עזה היא עיר שיש בה עבודה זרה. כך מפרש שם רש"י.

לפי ההסבר השני בגמרא, לא ברור כלל שהשוק של עזה יכול לשמש דוגמה למקום שהוא מחוץ לעיר, ועל כך הייתה שאלתו של ר' שמעון בן לקיש את ר' חנינא. שאלה זו היא שאלת ר' יצחק בר נחמן את ר' חנינא בירושלמי, ואף התשובה דומה. אלא שהסתמא בירושלמי הבין שר' חנינא לא השיב לו על שאלתו מפני שאין לו מסורת על כך מרבותיו, ואילו בבבלי מוסבר שהייתה זו תשובה עניינית, ויש ללמוד מצור ליריד של עזה. כשם שמניחים שם קדירה של גוי בסמוך לקדירה של ישראל ולא חוששים לכך שיש כאן איסור אצל היתר, "הכא נמי, אע"פ שבני העיר האסורין סמוכין לבני חוצה לה שאין להם עבודת כוכבים היום, לא חשו" (רש"י שם). אלא שהגמרא אינה מסתפקת בהסבר זה, וממשיכה לברר ממה בדיוק לא חששו חכמים שם, ומהי נקודת ההשוואה והדמיון בין צור לשוק של עזה:

מאי לא חשו להם חכמים?

[א] אמר אב"י: משום בשר נבילה. לא אמרינן: דלמא מהדר אפיה ישראל לאחוריה ושדי עובד כוכבים נבילה בקדירה, דכוותה ה"נ לא חשו להם חכמים משום דמי עבודת כוכבים.
[ב] רבא אמר: מאי לא חשו להם חכמים? משום בישולי עובדי כוכבים. דכוותה ה"נ לא חשו להם חכמים משום יום אידם.
[ג] רבה בר עולא אמר: לא חשו להם חכמים משום צינורא. דכוותה ה"נ לא חשו להם חכמים משום לפני אידיהן.

שלושה הסברים להשוואות בין יריד צור ליריד עזה (על פי פרשנותו של רש"י¹⁹):
א. לפי אב"י, על אף הסמיכות בין הקדירות ביריד צור, לא חוששים חכמים לכך שמא הישראל סובב ראשו, והגוי עירב בשר נבלה בתוך קדרת הישראל, על אף שזהו

19. המאירי בחידושיו לע"ז יב ע"א כותב שאב"י רבא ורבה בר עולא לא נחלקו זה עם זה כלל אלא שכל אחד מפרשה כרצונו. אמנם הוא מציין שיש שכתבו שהם חולקים זה על זה.

חשש לאיסור דאורייתא.²⁰ כך גם כאן, חכמים לא חששו שמא הבהמה שתימכר לגוי ביריד שמחוץ לעיר מיועדת לעבודה זרה המוקרבת באותו יום בתוך העיר, ואז הישראל נהנה מדמי עבודה זרה, וזהו איסור תורה: "ולא ידבק בידך מאומה מן החרם" (דברים יג, יח). בוודאי שאין לחשוש שמא אותו גוי שביריד הוא מבני העיר שבאותו יום זהו יום אידם, ואז הישראל עובר על איסור דרבנן שאין לשאת ולתת עמהם ביום אידם. לספק איסור דרבנן חכמים אינם חוששים. ההשוואה לפי אביי היא באי החשש של חכמים לאיסורי דאורייתא: בשר נבלה – בצור, והנאה מדמי עבודה זרה – ביריד עזה.

ב. לפי רבא, מלכתחילה לא חששו חכמים ביריד צור שהגוי יערב בשר נבלה בקדרה של הישראל, מאחר שלגוי אין כל הנאה מכך, והוא אף מפחד שהישראל יראה זאת ויתבע אותו. אלא הדיון הוא אם יש לחשוש שמא בשל הסמיכות של קדרת הגוי לזו של הישראל, הגוי יסייע לישראל חברו בבישול, ויש כאן ספק איסור דרבנן של בישול עכו"ם. המסקנה היא שחכמים אינם חוששים לזה. הוא הדין כאן, שלאיסור דאורייתא של דמי גוי בוודאי שאין חכמים חוששים, ואף לספק איסור דרבנן של משא ומתן ביום אידם אין מקום לחשוש.

ההשוואה לפי רבא היא בחששות מאיסורי דרבנן: בישול עכו"ם – בצור, ומו"מ ביום אידם – ביריד עזה.

ג. לפי רבה בר עולא, מלכתחילה לא חששו משום בישולי עכו"ם ביריד צור, מאחר שהישראל יכול לחתות פעם אחת בגחלים, ולא תהיה בעיה של בישולי עכו"ם. מאידך, ביריד עזה, אכן ר' חנינא אסר לשאת ולתת עמהם ביום אידם, כי יש לחשוש שמא הגוי הוא מתוך העיר, ומה שהמשנה מתירה לסחור מחוץ לעיר שיש בה עבודה זרה, אין הכוונה לעיר בה השוק סמוך כל כך לעיר עצמה כמו בעזה. אלא כשם שחכמים לא חששו לאיסור קל שמא ניתז צינורא (= רוק, כמות נוזלית קטנה מאוד) מהקדרה של הגוי לקדירה של הישראל – כי אין זה שכיח, וגם אם שכיח זה בוודאי בטל ברוב – כך לא חששו חכמים לאסור מסחר עימם לפני יום אידם (ביום אידם עצמו ר' חנינא אסר).

20. הראשונים כאן דנים על בסיס פירוש רש"י, בשאלות שונות הקשורות לאיסורים ולחששות הנובעים כתוצאה מהקרבה שבין ישראל לגוי. מאחר שנושאים אלו הם אינם מעיקר דיוננו לא ראינו צורך להרחיב בהם. ראה: תוספות בעבודה זרה יב ע"א ד"ה דלמא, ובד"ה ושדי, ובד"ה דכוותה; רא"ש עבודה זרה פ"א, ט; רשב"א רמב"ן וריטב"א ע"ז יא ע"ב - יב ע"א; ר"ן, ג ע"א בר"ף, ועוד.

ההשוואה לפי רבה בר עולא היא בחששות קלים באיסורי דרבנן: ניתז צינורא – בצור, מסחר לפני יום אידם – ביריד עזה.
כאמור לעיל, הפרשנות שהבאנו לסוגיה היא על פי רש"י. התוספות שם בד"ה עטלוזא מביא את פירושו של רשב"ם, לפיו:

עטלוזא הוא שם עבודת כוכבים שמחוץ לעזה ועובדין אותה בני המגרש שמחוץ לעזה יום אחד בשנה. ומיבעיא אם מותר לשאת ולתת עם בני עזה ביום איד שחוצה לה.

לפי רשב"ם, אין מדובר על שוק הבהמות של עזה, אלא על עבודה זרה ששמה עטלוזא, אותה היו עובדים מחוץ לעיר לעזה; והדיון הוא אם מותר לסחור עם בני העיר שבתוכה ביום אידם.
התוספות ממשיך להביא שם את דברי רבנו אלחנן המקשה על פירושי רש"י והרשב"ם, ומביא את פירושו של ר"י:

לכך פר"י דמיירי הכא בשוק שעושין לשם עבודת כוכבים ולא יום איד הוא. לזה יש לחוש לדמי עבודת כוכבים ביד עובד כוכבים בתוכה.²¹

לפי ר"י, עטלוזא של עזה הוא שוק שנעשה לשם עבודה זרה, אך אין לראותו כיום אידם.

שלושה פירושים אם כן ל"עטלוזא של עזה":

1. שוק הבהמות של העיר עזה שבתוכה היו עובדים ע"ז.
2. ע"ז ששמה עטלוזא הממוקמת מחוץ לעיר עזה.
3. שוק שנעשה בעזה לשם עבודה זרה.

על פניו לא נאמר דבר בסוגיה באשר למקומה של עזה בארץ ישראל. אמנם המהרי"ט (שו"ת מהרי"ט חלק א סי' מז) טוען שמהדיון בסוגיה זו ניתן היה לנסות ללמוד שעזה היא עיר מארץ ישראל, אך אין מכאן ראיה:

ואין להביא ראיה מהא דאמרינן בפ"ק דע"ז אמתניתין (ע"ז יא ע"ב - יב ע"א) דעיר שיש בה ע"ז חוצה לה מותר וכו' איבעיא לן כגון עטלוזא של עזה מהו? ומפרש בגמ' בתירוצא בתרייתא דאלפני אידהן קא מבעיא להו אי מתסר בהו. ואם איתא דעזה ח"ל הויא ליתא לפני, דהא אמרינן (ע"ז ז ע"ב; ע"ז יא ע"ב) בגולה אינו אסור אלא יום א' בלבד? דאיכא לתרץ דעזה וכיוצא בה דסמיכי ומבלעי בתוך א"י, אע"פ שאינן

21. פירושי רשב"ם ור"י מובאים גם במאירי ע"ז יא ע"ב.

חשובים מא"י מ"מ לא הוו בכלל דגולה. ואפי' עמון ומואב דעבר הירדן לא מקרו גולה, כדאמרי' בר"ה: "עד שהוא רואה את הגולה כלה לפניו" (ראש השנה כב ע"ב). "מאי גולה? א"ר יוסף זו פומבדיתא" (שם כג ע"ב). אבל עזה לאו מקריא גולה ולאו מא"י היא.

לדברי המהרי"ט, לפי ההסבר האחרון של רבה בר עולא חכמים התירו לסחור לפני אידיהם במקום לו סמוכה ע"ז כמו בעזה. אלא שבגמרא בע"ז ז ע"ב ויא ע"ב אומר שמואל שבגולה נאסר לסחור עם הגויים רק ביום אידם, ואין גזרה על הימים שלפני אידיהם, ומכאן עולה לכאורה שעזה היא בארץ ישראל! אלא שלפי המהרי"ט יש לראות בעזה מקום ביניים. היא איננה ארץ ישראל, אך אין לראותה גולה, וזאת מאחר שהיא סמוכה ומובלעת בתוך א"י. גולה זו הגדרה למקום מרוחק מאוד כמו פומפדיתא, ולא למקומות הסמוכים לארץ ישראל כדוגמת עמון ומואב.²² על דברי המהרי"ט הללו כתב הרב יעקב עמדין בספרו מור וקציעה, או"ח סי' שו, שאכן מגמרא זו יש הוכחה שעזה היא מארץ ישראל, מאחר שנוהג בה דין לפני אידיהם. מלבד זאת לא ברור לו מה ההוכחה מ"עמון ומואב דעבר הירדן", עבר הירדן בוודאי שאינה נקראת גלות, כי לא גלו לשם, והיא חרבה. לבבל-פומפדיתא גלו היהודים ולכן לשם צריך להודיע. עזה אכן לא נקראת גולה, אבל לא ברור לו מניין הסיק המהרי"ט שהיא לא נקראת ארץ ישראל:

איך יכריח הרב שעם כל זה שאינה קרויה גולה לאו א"י היא, פליאה דעת ממני לא אוכל לה, מה יתן ומה יוסיף הכרח בענין, מה לגולה עם א"י, והם שני הפכים, גולה חו"ל ודאית היא.²³ בער אנכי ולא אדע כונת הרב בכאן, איך הוליד היות עזה חו"ל מפני שאינה גולה, כלפי לייא.

אכן, מדברי רבה בר עולא בסוגיה זו נראה שעזה היא עיר בארץ ישראל, וכדברי היעב"ץ.

22. ראה את הסברו של הרב יעקב אריאל לדברי המהרי"ט הללו, לעיל הערה 17.
23. בלשון המקרא "גולה" מיודעת (בגולה, לגולה, הגולה וכד'), היא בדרך כלל בבל (ירמיהו כט, ב; יחזקאל א, ג; א ו-טו; זכריה ו, י; עזרא א, יא; ב, א ועוד). בלשון חז"ל גולה היא כל מקום שהוא איננו ארץ ישראל. הדיון בדברי המהרי"ט הוא היכן קו הגבול בין הגולה לארץ ישראל, והיכן נמצאת עזה, אם כי ברור לו שהיא לא בתוך הגולה.

ד. עופות שמנים במדבר עזה

בגמרא בשבת קמה ע"ב נאמר:

יתיב רבי חייא בר אבא ורבי אסי קמיה דרבי יוחנן, ויתיב רבי יוחנן וקא מנמנם. אמר ליה רבי חייא בר אבא לרבי אסי: מפני מה עופות שבבבל שמנים? אמר ליה: **כלך למדבר עזה** ואראך שמנים מהן... מפני מה עופות שבבבל שמנים? מפני שלא גלו, שנאמר: "שאנן מואב מנעוריו ושקט הוא אל שמריו ובגולה לא הלך" (ירמיהו מח, יא).

רש"י שם מפרש:

מפני מה עופות שבבבל שמנים – משל ארץ ישראל. כלך – לכה לך, אלא שקיצר הלשון. למדבר עזה – והיא מארץ ישראל.

היה ניסיון להשוות בין העופות הגדלים בבבל לבין העופות הגדלים בארץ ישראל, והמסקנה היא שבמדבר עזה גדלים עופות שמנים יותר מאלה שבבבל. רש"י מדגיש בדבריו שעזה היא מארץ ישראל. ומכאן למד הרב אשתורי הפרחי, שאכן יש להוכיח שעזה היא מארץ ישראל (כפתור ופרח פרק ז). על דברי רש"י הללו, כתב הרב אליעזר וולדינברג בשו"ת ציץ אליעזר, חלק ז, סי' מח – קונ' אורחות המשפטים פרק יב:

רצוני להביא בזה רק הוכחה אחת כלפי כמה מגדולי הפוסקים הסוברים שעזה לא נכללת תחת השם ארץ-ישראל ולא נתקדשה בקדושתה וטמאה כארץ העמים, וההוכחה היא ממקום אחד בש"ס שהוזכר על כך בדרך אגב של שאלה אחרת, שזה מראה עד כמה שהדבר היה כל כך פשוט לחכמי התלמוד, והוא ממה דאיתא בשבת קמ"ה ע"ב: "אמר ליה רבי חייא בר אבא לרבי אסי מפני מה עופות שבבבל שמנים [משל א"י, רש"י] א"ל כלך למדבר עזה ואראך שמנים מהן". ופירש"י: למדבר עזה והיא מא"י. הרי בהדיא דברור להש"ס בפשיטות דמדבר עזה בכל שטחו הגדול והרחב על ארץ ישראל יחשב. וגם רבי יוחנן שמבאר שם בגמ' הטעם דעופות שבבבל שמנים מפני שלא גלו וכו', ברור הדבר, שאינו חולק מיהת על עצם הנחה זאת דמדבר עזה מא"י היא, דאל"כ הוי קאמר לה והיה סותר בהדיא הנחה זאת שנאמרה כ"כ בפשיטות ע"י רבי אסי. וכך מבאר גם המהרש"א בח"א, דלמאי דמסיק טעמא משום דגלי מא"י נ"ב שנה צ"ל דמדבר

עזה גם שהיא ג"כ מא"י לא גלו העופות ממנה שהיא מארץ פלשתים
מכלל א"י.

עזה היא מערי ארץ ישראל, וטובה של הארץ משפיע גם איכותם של העופות
הבאים ממנה.

* * *

הסוגיות הללו הן דוגמאות מועטות מימות התנאים והאמוראים המלמדות על
חיי יהודים בעזה. ויהי רצון שתקויים בנו נבואת הנביא מיכה על ירושה מחודשת
של המקומות הללו והיישוב בהם:

יום הוא ועדיך יבוא למני אשור וערי מצור (=מצרים), ולמני מצור ועד
נהר וים מים והר ההר (מיכה ז, יב).